

СЕКЦІЯ 3 СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.923

КОГНІТИВНО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ СТЕРЕОТИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Васюк К.М., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Донецький національний університет

Рябініна О.В., студентка

Донецький національний університет

У статті розглянуто домінуючі стереотипи соціальної активності в сучасної молоді, а також проаналізовано їх специфіку залежно від когнітивного стилю сприйняття дійсності.

Ключові слова: когнітивний стиль, соціальна активність, соціальний стереотип, сприйняття.

В статье рассмотрены доминирующие стереотипы социальной активности у современной молодежи, а также проанализирована их специфика в зависимости от когнитивного стиля восприятия действительности.

Ключевые слова: восприятие, когнитивный стиль, социальная активность, социальный стереотип.

Vasuk K.M., Ryabinina O.V. COGNITIVE-STYLE PECULIARITIES OF SOCIAL ACTIVITY IN ADOLESCENCE

Contemporary young men's general stereotypes of social activity were described in this article, and we've analyzed specification of these stereotypes in people with different cognitive styles of perception.

Key words: cognitive style, perception, social activity, social stereotypes.

Постановка проблеми. Активність сучасної людини, мабуть, є одним із головних чинників її успіху в житті в сукупності зі здібностями й вольовими якостями. Соціальний аспект прояву особистості є визначальним у її відокремленні від індивідних характеристик. Проте водночас соціальна складова особистості найбільше піддається впливу соціальних стереотипів. Великі соціальні інституції продукують їх у величезній кількості, а їх активному засвоєнню сприяє перенавантаження сучасної людини інформацією, і в цьому випадку стереотипізація виступає як захисний механізм. Проте стереотип безпосередньо впливає на поведінку, спрямовану її, оскільки у своїх діях ми завжди керуємося думками й переконаннями, які врешті складають наш світогляд. Інформація про ключові стереотипи та потреби людини дає ключ до розуміння, а отже, і управління її діями, тому так важливо відстежувати й контролювати цей процес, починаючи з ранніх етапів онтогенезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емпірична психологія постулює, що індивіду притаманне первісне, вроджене прагнення до діяльності, яка реалізує його внутрішню мету, що матеріалізується в активності. Деякі автори пояснюють це при-

стосуванням до навколошнього середовища, тому будь-яка активність виступає як доцільна, людина чітко розуміє, навіщо вона намагається виконати ту чи іншу дію, незалежно від перешкод. У теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера або динамічній психології К. Левіна активність – це засіб відновлення рівноваги, яка була порушена умовами середовища, тобто всі дії людини, спрямовані на усунення дискомфорту. Слідуючи цій логіці, у комфортних умовах активність людини буде мінімальною. Проте приклади із життя людей, які мали досить комфортні умови існування, однак продовжували проявляти підвищену активність, або, навпаки, тих, хто живе в надто поганих умовах, але при цьому пасивний, заперечують ці постулати або ж значно обмежують спектр явищ, які вони пояснюють.

Також існує низка теорій, які в поясненні витоків активності спираються на внутрішні потреби людини, що стимулюють її активність більше, ніж умови середовища. Деякі дослідники пояснюють соціальну активність за допомогою результатів експериментів над тваринами. Наприклад, у багатьох популяціях тварин активними є не всі, а лише частка осіб, які «розвідують» нові території й досліджують нові об'єкти. З позиції вижи-

вання виду це дуже правильно, адже якщо надто активними виявляться всі представники виду, він ризикує загинути у випадку небезпеки цих ситуацій чи об'єктів; водночас пасивна позиція всієї популяції загрожує виснаженням ресурсів і загибеллю.

На початку ХХ ст. популярними були ідеалістичні погляди на природу активності (М. Лосський, Л. Лопатін, С. Франк) [2, с. 7]. Вона вважалася властивістю «духа», який неможливо дослідити науковими методами, а тільки самоспостереженням. На противагу цьому існували також матеріалістичні позиції. Зокрема, В. Бехтерев пояснював активність за допомогою біологічних інстинктів та енергії організму, а К. Корнілов взагалі створив течію реактології, суть якої полягає в постулюванні реактивної природи діяльності. Д. Узнадзе стверджував, що установка створює готовність до певної активності та спрямовує її.

Постановка завдання. Мета дослідження – виявити особливості стереотипів соціальної активності осіб юнацького віку залежно від когнітивного стилю. Об'єкт дослідження – стереотипи соціальної активності. Предмет – особливості стереотипів соціальної активності в юнацькому віці залежно від когнітивного стилю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активність може займати різне місце в структурі діяльності. Зазвичай виділяють 3 варіанти таких позицій:

1) активність забезпечує процес задоволення потреб, формування мети й установок діяльності;

2) активність регулює ієрархію потреб діяльності та зсува мотиву на мету;

3) активність забезпечує перехід до якісно нових форм діяльності.

В. Петровський вважає, що в процесі реалізації діяльності за проявів активності людина перебудовує образ себе й інші компоненти Я-концепції. Загалом у психології ХХ ст. виокремлюються два основні значення поняття «активність»: по-перше, це загальнопсихологічна категорія; по-друге, це активність особистості як одна з її якостей [3, с. 85]. У прикладному аспекті найчастіше досліджують саме другий варіант визначення.

Питання про роль соціальних стереотипів в активності людини актуальне насамперед для практичної психології. Стереотипи не можна оцінювати як суттєві негативні явище; вони стають непродуктивними, коли умови середовища кардинально змінюються, а стереотип усе ще використовується та вже не відповідає їм. Як зазначає Г. Берулава, соціальні стереотипи засвоюються вибірково залежно від інтегрованого обра-

зу світу та власної Я-концепції. У. Ліпманн визначає стереотип як загальноприйнятій зразок сприйняття й інтерпретації інформації, що базується на соціальному досвіді. Головна функція стереотипів – економити психічні зусилля під час інтерпретації інформації. Друга функція – захист нашого положення в суспільстві. Переймаючи стереотипи своєї культури, людина соціалізується в ній і створює несуперечливий, інтегрований образ себе в суспільстві. Саме через включення стереотипів до базису нашої особистості так важко їх виявити самій людини та позбавитися від неефективних [1, с. 67].

Стереотип може існувати в двох формах: потенційний – той, який прогнозує можливу поведінку в майбутньому; актуальний – той, що реально проявляється вже тепер у поведінці особистості. Також більшість стереотипів мало усвідомлюється людиною, що ускладнює корекційну роботу.

Дослідження соціальних стереотипів завжди було досить актуальним, ним займалися цілі напрями психології, наприклад біхевіоризм (Дж. Уотсон, Ф. Скіннер, А. Бандура), тому досить швидко з'явилися діагностичні методики, які вивчають зміст стереотипів у різних контекстах. Однією з найперших була створена методика вивчення етнічних стереотипів, її авторами були Д. Кац і К. Брейлм. У когнітивній психології стереотип пов'язували з поняттям «когнітивний стиль», який був введений у психологію Х. Гарднером. Цей феномен обумовлює особливості сприйняття й мислення, а також стратегії інтерпретації дійсності [4, с. 35]. Свій внесок у розробку діагностичних методик зробили також С. Фіске, С. Нойберг, Дж. Тернер, а у вітчизняній психології – Є. Борисенко, С. Малівіна, Т. Стефаненко, Є. Шлягіна та інші.

Щодо витоків соціальних стереотипів досить популярною є точка зору стосовно того, що вони формуються в процесі задоволення потреб, тому класифікують їх саме за цим принципом: економічні, екологічні, соціальні, правові, політичні, естетичні, стереотипи міжособистісного спілкування, гедоністичні, етичні, моральні, пізнавальні. У цілому стереотипи нейтральні, проте вони можуть бути продуктивними або ірраціональними та заважають, а не сприяють задоволенню потреб. Незважаючи на те, що в наведений класифікації зустрічаються етнічні стереотипи як окремий вид, усі без винятку види стереотипів за походженням розділяються на етнічні, які засвоюються в ранньому дитинстві, а за деякими теоріями є навіть генетично успадкованими, та культурні – ті, що засвоюються в онтоген-

незі протягом усього життя. Для більшості людей стереотипи є ще й інструментом соціалізації в групах, тому соціум культивує й підтримує необхідні йому стереотипи.

За сферами діяльності Г. Берулава виділяє такі *типи стереотипів*:

1) когнітивні – це уявлення про себе та світ, стабільні когнітивні установки, які не рефлексуються суб'єктом;

2) емоційні – ті, що обумовлюють стереотипні, передбачувані емоційні реакції на типові події життя;

3) комунікативні – ті, що сприяють соціальній перцепції, виникненню типових ефектів у міжособистісній взаємодії;

4) поведінкові – ті, що характеризують психологічну готовність реалізовувати в поведінці стереотипні паттерни.

Також кожен із перерахованих типів і видів стереотипів має спрямованість або на себе (автостереотип), або на інших людей (гетеростереотип); звичайно, останні зустрічаються набагато частіше. На нашу думку, роль психолога в діагностично-корекційній роботі із цим явищем важлива тільки у випадку, коли стереотип має деструктивний характер. Нами було організовано дослідження стереотипів щодо соціальної активності в молоді залежно від стилевих характеристик когнітивної сфери, оскільки вона слугує чинником, що обумовлює спосіб сприйняття реальності.

Основна гіпотеза дослідження полягає в припущеннях, що в осіб юнацького віку стереотипи щодо соціальної активності будуть розрізнятися залежно від домінуючого когнітивного стилю.

Для перевірки основної гіпотези були використані такі методики:

1) «Тест включених фігур» К. Готтшальдта, який діагностує такі показники когнітивних стилів, як полезалежність/поленезалежність (чинник спротиву суб'єкта контексту). Методика складається з 30 завдань, де досліджуваним пропонується в складній фігурі знайти одну із запропонованих простих. Індекс поленезалежності визначається співвідношенням кількості вірних відповідей і загального часу пошуку фігур;

2) «Методика дослідження локусу контролю» Дж. Ротера в адаптації О. Єлісєєва, яка вимірює показник екстернальності/інтернальності як параметр оцінки контролю подій власного життя («я керую обставинами або ж вони не підвладні впливу й керують мною»). Методика складається з 29 пар антагоністичних тверджень, у кожній парі потрібно вибрати один варіант;

3) «Методика соціальних і політичних позицій» Г. Айзенка і Г. Вільсона, яка скла-

дається з 176 тверджень, що оцінюються за п'ятибаловою шкалою. Результати формують 7 шкал: релігійність/атеїзм, реакційність/прогресивність, пацифізм/мілітаризм, лібералізм, расизм, соціалізм/капіталізм, вседозволеність/суворість. Також сумарно виділяють два суперфактори: радикалізм/консерватизм, жорсткість/м'якість;

4) авторська анкета «Соціальна активність», що досліджує багатовимірні уявлення про феномен соціальної активності. Містить чотири блоки:

– світоглядний – діагностує, якою мірою стереотипи соціальної активності є складовою світогляду людини, що проявляється в загальному уявленні про можливості керування своїм життям;

– соціальний – містить стереотипи про загальний устрій соціальних груп і суспільства, ту роль, яку людина повинна в ньому відігравати, а також про те, які статуси в группі доцільно займати (наприклад, чи варто бути лідером, чи потрібно допомагати іншим, чи залежить щось від тебе у великих і малих соціальних групах);

– політичний – блок, що окремо діагностує переконання щодо політичних питань, участі в політичному житті держави; виділений окремо через специфічність тематики в загальному соціальному блокі;

– діяльнісний аспект соціальної активності містить низку соціальних стереотипів, які має суб'єкт щодо реальних дій у соціумі. Він ґрунтуються на реальному досвіді досліджуваних і їх участі в соціальних процесах. На нашу думку, цей блок найбільш індивідуалізований, тому що ці стереотипи сформовані в результаті власних дій досліджуваних, а не перейняті від референтних осіб.

Статистична обробка здійснювалася за допомогою S-критерію тенденцій Джонкіра, та φ^* – кутового перетворення Фішера. У дослідженні брали участь 48 студентів юнацького віку. За результатами емпіричного дослідження відбувся розподіл досліджуваних, щоб сформувати рандомізовані вибірки. Остаточна кількість вибірки складала 24 особи. Група була розподілена за критерієм еквівалентності на чотири підгрупи: екстернальні полезалежні, екстернальні поленезалежні, інтернальні полезалежні, інтернальні поленезалежні. Як засоби контролю використано рандомізацію й константність умов проведення дослідження. Залежна змінна операціоналізувалася за двома параметрами:

1) стереотипізація соціальної активності – інтегрований показник вираженості схильності до переймання стереотипів соціуму, який складається з двох суперчин-

ників (сукупності показників схильності до стереотипного мислення), що виражаються в кількості наявних стереотипів соціальної активності;

2) консервативність/радикалізація – показник, що визначає частоту використання певних стереотипів у поведінці та роздумах досліджуваних, а також рівень їх гнучкості, тобто здатності до зміни стереотипу в разі його неефективності.

На першому етапі дослідження проведено аналіз зсуву двох вищеозначеніх показників у чотирьох представлених групах. Статистичний аналіз проводився за допомогою S-критерію тенденцій Джонкіра. Детальніше результати представлені в таблиці 1.

За першим показником («стереотипізація») не було отримано значущих статистичних відмінностей між вибірками досліджуваних, у випадку з показником «консервативність» показник статистично достовірний на рівні $p \geq 0,05$, що свідчить про досить типову схильність до переїмання стереотипів у юнацькому віці, незалежно від наявного когнітивного стилю. У випадку з показником консервативності спостерігається така закономірність: чим більше людина схильна до полезалежності, тим вищий рівень радикалізації; отже, полезалежні особистості менш гнучкі до спроб подолати стереотипи й повільніше їх завойовують. Така ж тенденція виявлена й у випадку з локусом контролю. Екстернальність супроводжується підвищеннем консервативності, а інтернальність, навпаки, – радикалізації.

На другому етапі дослідження здійснювалася оцінка представленості окремих стереотипів соціальної активності у вибірці полезалежних і поленезалежних досліджуваних. Для цього ми використовували спеціально створену анкету. Кількісний статис-

тичний аналіз достовірності відмінностей здійснювався за допомогою ϕ^* – кутового перетворення Фішера. Результати статистичного аналізу відсоткового вираження схильності до стереотипізації кожного із чотирьох блоків анкети в осіб із різним когнітивним стилем представлені в таблиці 2.

Як бачимо з таблиці 2, у трьох показників анкети виявилися достовірні відмінності між вибірками досліджуваних із різним когнітивним стилем у схильності до стереотипізації. У таблиці не наведені первинні дані щодо відсоткової частки в кожній групі, проте в цілому схильність до стереотипізації більше виражена в полезалежних. Аналіз за окремими показниками дав такі результати.

Єдиний показник, який не має достовірних відмінностей між двома групами, – світоглядний компонент стереотипів. Цей блок питань в анкеті діагностує загальнолюдські стереотипи на кшталт бажань змінити світ на краще, загальної суті людини (доброї чи злой), особливостей спілкування з людьми. Це єдиний вид стереотипів, схильність до яких не залежить від домінуючого когнітивного стилю. На нашу думку, це відбувається завдяки тому, що світоглядні стереотипи більшою мірою соціально залежні; крім того, вони прищеплюються особистості в малих соціальних групах, які найбільше індивідуалізовані в світоглядних переконаннях. Завдяки широкому спектру тематики, яку вони охоплюють, не простежується чіткої закономірності між їх наявністю у свідомості людини та домінуючим когнітивним стилем сприйняття.

Другий тип стереотипів – соціальний – висвітлює проблеми групового статусу, соціальних ролей; вони також стосуються участі досліджуваних у різноманітних масових заходах (наприклад, масових зібран-

Зведені таблиця показників стереотипізації та консервативності/радикалізації у вибірці полезалежних і поленезалежних осіб із різним локусом контролю за S-критерієм Джонкіра

	Емпіричне значення	Критичне значення
Стереотипізація	58	$p \geq 0,05 = 66^*$; $p \geq 0,01 = 92$
Консервативність/радикалізація	78	$p \geq 0,05 = 66^*$; $p \geq 0,01 = 92$

Зведені таблиця показників ϕ^* – кутового перетворення Фішера за результатами анкетування в досліджуваних із різним когнітивним стилем

Емпіричні показники ϕ^* – критерію Фішера	Показники (блоки) анкети				Критичні значення ϕ^* – критерію Фішера
	Світоглядний	Політичний	Соціальної активності	Діяльнісний	
	0,58	3,25	1,66	1,69	
					$p \geq 0,05 = 1,64$ $p \geq 0,01 = 2,31$

Таблиця 1

Таблиця 2

нях, акціях протесту, волонтерському русі). Як бачимо з таблиці 2, цей показник має відмінності в досліджуваних із різним когнітивним стилем. Зокрема, полезалежні особистості більш схильні до радикального та швидкого засвоєння стереотипів цього виду. Полезалежність не дозволяє людині ширше дивитися на речі поза соціальним контекстом, тому малі й великі соціальні групи дуже просто прищеплюють їх, хоча цей тип, порівняно з іншими двома типами стереотипів, не настільки сильно залежить від когнітивно-стильових особливостей.

Третій показник в анкеті – діяльнісний блок, який діагностує стереотипи, які сформувалися шляхом реальних вчинків і діяльності людини загалом і які постають із її безпосереднього досвіду активності. Тут теж виявилися достовірні відмінності між підгрупами вибірки. Полезалежні досліджувані більш схильні засвоювати стереотипи в діяльності. Потрібно враховувати, що до цих підгруп ввійшли саме соціально активні особистості, які мають досвід керування групами, участі у волонтерському русі чи громадських об'єднаннях, проте не мають політичної спрямованості.

Найбільша різниця між підгрупами у вибірці проявилася за показником політичних стереотипів. Аналіз достовірності відмінностей виявив, що рівень статистичної значущості є найбільшим серед усіх інших показників анкети $p \geq 0,01$. Зміст питань стосувався політичних партій, участі в політичних рухах, уявлень про ефективність дій у політичній ситуації в країні, образи політичних лідерів. Вважаємо, що такі значні розбіжності в показниках осіб із різним когнітивним стилем обумовлені дією політичних технологій під час виборчої компанії (наприклад, коли в електорату формують потрібний образ політичного лідера або

певних політичних сил). Особи з поленезалежністю здатні відокремити власну оцінку реальних дій партій і їх представників від рекламиованої; полезалежні особистості більше підвладні діям стереотипів і не здатні протидіяти їм у своїх оцінках.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, гіпотеза, висунута нами на початку дослідження, про відмінності в стереотипах соціальної активності підтвердилася частково: особи з вираженою поленезалежністю менше схильні до впливу соціальних стереотипів, критичніше до них ставляться, проте це стосується не всіх видів стереотипів, а лише тих, які мають більш вузьку тематику, як політичні або ті, що сформовані в процесі власного практичного досвіду.

Перспективними напрямами подальших досліджень вважаємо включення до вибірки осіб, які не демонструють високого рівня соціальної активності, з метою з'ясування причин такої пасивності, а також вивчення окремих соціальних стереотипів, а не тільки їх типів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Роль стереотипов психической активности в развитии личности / [Г. Берулава, М. Берулава, З. Боташева, О. Непша, Э. Сагилян, Н. Сплавская] ; под ред. Г. Берулава. – М. : Гуманитарная наука, 2010. – 157с.
2. Гримак Л. Психология активности человека: психологические механизмы и приемы саморегуляции / Л. Гримак. – М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 217 с.
3. Петровский В. Психология неадаптивной активности / В. Петровский. – М. : ТОО «Горбунок», 1992. – 224 с.
4. Пилишвили Т. Психологические особенности активности личности юношеского возраста / Т. Пилишвили. – М. : Российский университет дружбы народов, 2014. – 354 с.